

ANMELDELSER OG LITTERATURNYT

Ved professor, dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen, universitetsadjunkt, cand. mag. H. P. Clausen, cand. mag. Paul Dahl, arkivar, mag. art. Vagn Dybdahl, bibliotekar, cand. mag. Poul Enemark, arkivar, cand. mag. Kristian Hvidt, arkivar, cand. mag. Finn H. Lauridsen, professor, dr. theol. P. G. Lindhardt og overbibliotekar Emanuel Sejr.

Henry Bruun: Poul Laxmand og Birger Gunnensen. Studier over dansk politik i årene omkring 1500 (Munksgaard 1959). 155 s.

Overarkivar Henry Bruun er kendt af mange som forfatter til det store værk om den faglige arbejderbevægelse i Danmark indtil 1900. Af fagfæller vurderes ogsaa hans fine og skarpsindige studier og rids over emner fra nordisk senmiddelalder højt. For ovenanførte bog, der behandler forholdet mellem kong Hans, ærkebiskop Birger Gunnensen og rigshofmester Povl Laxmand og bag den sidste en del af adelen, især i Skaane, har han med hæder vundet den filosofiske doktorgrad.

Dr. Bruun klager et sted i bogen over »kildefattigdommens halvmørke« for tiden jan.-okt. 1501. Ordene kunde udstrækkes til at gælde meget af det, vi ved om kong Hans og bogens to andre hovedpersoner og deres nordiske samtid. Med stor flid har Bruun samlet det relevante kildestof og underkastet det en grundig og ofte skarpsindig prøvelse. At en ikke uvigtig utrykt kilde, som det oplystes af en af opponenterne ex auditorio ved den mundtlige forsvarshandling, var undgaaet hans forskerblik (jvf. »Politiken« 7. okt. 1959), er hvad der kan hænde selv de bedste.

Da den hallandske degnesøn Birger Gunnensen, efter at have været kansler hos dronningerne Dorothea og Christine, i 1497 uden tvivl efter kongens ønske valgtes af Lunds domkapitel til rigets ærkebiskop, fik han

adskillige vanskeligheder at kæmpe med. Hans adelige forgænger Jens Brostrup havde bortforlenet eller bortpantet en betydelig del af ærkestiftets gods til mænd af høj- og lavadel, overvejende i Skaane. Bruun paaviser i enkeltheder, hvorledes det lykkedes ærkebiskop Birger at føre en stor part af dette gods tilbage under ærkesædets direkte bestyrelse. Men baade denne godspolitik og hans uadelige byrd skabte ham fjender blandt den skaanske højadel. Dennes og rigsraadets verdslige førstemand var rigshofmester Povl Laxmand, høvedsmand paa Sølvesborg og Krogen. Stærkt truet følte Birger sig selv og Lunde-kirken, da kong Hans gjorde kronens rettigheder gældende til store dele af stiftets gods, bl. a. Bornholm. Bruun viser, at spændingen mellem konge og ærkebiskop har været paa sit højdepunkt 1500-1501, og at Birger søgte pave Alexander VI.s støtte mod baade kongen og sine adelige modstandere. Afspændingen mellem konge og ærkebiskop havde sammenhæng med de begivenheder, som gik forud for to adelsmænds drab paa rigshofhofmesteren paa Højbro 22. juni 1502, hvorefter kongen inddrog og lod sig tildømme den dræbtes gods. I sin redegørelse for rigsraadsdommen i kongens favør kan Bruun støtte sig paa professor Stig Iuuls paavisning af, at talen var om et civilretsligt søgmaal: erstatning til kongen for den skade, han havde lidt ved Povl Laxmands paastaaede forræderiske forbindelser med det svenske Stureparti. Men selvstændig er hans argumentation for,

at forræderianklagepunkterne mod den afdøde rigshofmester, som allerede C. F. Allen mente, har alle troværdige samtidige kildevidnesbyrd imod sig, at dommen afsagdes under tvang, og at der altsaa forelaa et retsbrud, »en snæver partigruppes magtmisbrug«.

Bruuns opfattelse synes her svær at rokke. Det samme gælder hans betoning af, at modsætningen mellem konge og rigshofmester i første linie skyldtes den sidste og hans venners »adelskandinavisme«, deres ønske om en nordisk union under Danmarks konge, men med bevarelse af rigerens selvstændighed i alle afgørende spørgsmaal. Tydeligt er det ogsaa, at ærkebispens har udnyttet landssvigbeskyldningerne mod Laxmand og hans skaanske adelsfæller i sin strid med dem. Men Bruun gaar uden tvivl for vidt i sit forsøg paa at afsvække griskhed hos kongen og hans raadgivere efter rigshofmesterens store rigdomme som medvirkende moment, selvom den dræbtes datter og siden Arild Huitfeldt med urette gør dette til hovedmotivet.

Tilbage staar rygterne, i det overleverede kildemateriale første gang klart formulerede i Povl Helgesens Skibykrønike, om at kongen havde tilskyndet til drabet. Bruun slutter sig her til Huitfeldts forsigtige skøn, at drabsmændene i alt fald ikke vilde have dristet sig til deres udaad, hvis de ikke havde kendt kongens »ugunst« mod rigshofmesteren. Hans argumentation: »forelaa der ... ligefrem aftalt spil mellem dem og kong Hans, havde ... denne rimeligvis sikret sig en diskretere form«, er dog ikke synderligt overbevisende. Begyndte, saaledes som den ene af drabsmændene Bjørn Andersen 1504 fremstillede sagen for det retterting, som frikendte ham, drabshandlingen med et væbnet sammenstød paa aaben gade mellem Ebbe Strangesen og Laxmand, hvori Bjørn indblandedes under sit forsøg paa at mægle, var kongen vel

nok saa godt dækket mod mistanke om tilskyndelse, som hvis talen var om et snig- eller giftmord. Vi ved intet sikkert, men rigens raader havde deres mistanker, som det fremgaar af deres klager i 1513 under forhandlingerne om Christiern II.s haandfæstning over, at »nogle deres medbrødre ere kommen paa kongens skrivelse og mistede der halsen over og ingen ret efter gangen«. Der maa vel her sigtes bl. a. til Laxmanddrabet, maaske ogsaa til det drab paa den Laxmand meget nær staaende rigsraad Niels Hak, som fandt sted paa Helsingborg slot i 1508 i kongens og ærkebispens nærværelse, og som drabsmanden Anders Bille slap mærkeligt let og hurtigt fra følgerne af.

Bruun skildrer selv senere kong Hans som en hersker med træk, der minder om Machiavellis amoralske fyrstebillede. Han støtter sig her bl. a. paa Povl Helgesens karakteristik af kongen. Det bør i denne forbindelse tilføjes, at Bruun efter først at have talt om dennes »lidenskabelige partiskhed« siden paa flere punkter finder hans meddelelser og domme stadfæstede (s. 89, 92, 105, 134, 139).

Naar en historiker søger at bevise rigtigheden af sine synspunkter, kan det overgaa ham at lægge andet eller mere ind i et kildeudsagn, end det kan bære. Som vidnesbyrd om modsætning eller kølighed mellem kongen og Laxmand anføres nogle ord i kongens brev til Henrik Krummedige af 17. jan. 1501 om, at det svenske raads repræsentanter vilde modtage ham ved landegrænsen, »og derfor tage vi ingen af vort elskelige raad did ind med os, hverken os elskelige her Laxman eller andre, paa denne rejse« (s. 68). Men kongen handlede her i god overensstemmelse med Kalmarrecessen af 7. sept. 1483 (O. S. Rydberg: Sveriges traktater med främmande magter. III. s. 692, 3. og 4. artikel paa siden, jvf. s. 380). En skrivelse fra Laxmand til kongen, dat. Sølvesborg 13. juni 1502 (9 dage før

drabet) siges fra først til sidst at være præget af »nervøst selvforsvar« (s. 85 f.). Anm. kan ikke i brevet finde spor af noget saadant. Brevet er en rapport, kort og klar. Det slutter med løfte om ufortøvet at komme til kongen, saa snart brevskriveren »vorder noget tilpaa igen«.

Ved gennemgangen af de forskellige kilders meddelelser om Laxmanddrabet er det mærkeligt, at Bruun begynder med den ofte lidet paalidelige Svaning og fortsætter: »En deraf uafhængig beretning giver Paulus Helic; i det rent faktiske stemmer den dog nøje overens med Svanings, som *derved bekræftes* (udhævelsen er anm.s). Bruun er mærkeligt nok ikke klar over, at Svaning gennem uddrag af Skibykrøniken, foretagne af minoriteren Peder Olsen og hans medarbejdere, har kendt hovedpunkter i Povl Helgesens beretning, altsaa m. h. t. disse er en sekundær kilde. Et andet sted betegnes nogle ord hos Huitfeldt som »selvstændige træk«, skønt de tydeligt har Svaning som forlæg (s. 88). Saare besynderlig er ogsaa behandlingen af et i original bevaret brev fra ærkebiskop Birger til kong Hans, dat. Lund 30. jan. 1512 (s. 84, note 312). Skønt aarstallet, tydeligt skrevet med romertal, ikke kan efterlade tvivl om dateringen, og intet i brevet strider mod denne, finder Bruun det dog »lidet rimeligt«, at Birger endnu ti aar efter drabet kan være saa hadefuld mod den dræbte rigshofmester, at han griber en tilfældig anledning til – som det sker i brevet – at minde om et overgreb fra dennes side. Bruun glemmer, at mindet om Laxmandsagen var lyslevende i 1512–13, da Laxmands svigersøn Abraham Eriksen Gyldenstjerne udvirkede svenske rigsraadsudtalelser om den dræbtes uskyld i noget landsforræderisk forhold (jvf. s. 103; se ogsaa Birgers kommentar til 1502-dommen, som maa være affattet i alt fald et stykke tid efter denne: s. 99). Bruun lader det staa hen, om det omtalte brev er

fra 1512 eller 1502 og dekreterer; derfor »nødes man til at lade brevet ude af betragtning«. Mon dr. Bruun ved nærmere overvejelse vil betegne de her fremdragne steder i hans bog som eksempler paa metodisk kildekritik?

De ord, som i herredagsdommen 1502 tillægges Laxmand, at Hans »skulde været Danmarks Rige en skadelig herre og konning«, finder Bruun det rimeligst at henlægge til et møde af rigsraader i Nyborg i sept. 1501, »hvor ogsaa modstandere af rigshofmesteren kan have været til stede«. Han afviser Heises og Arups henførelse af dem til et møde paa Sølvesborg, Laxmands lensslot i Blekinge, omkring 1. marts 1500 (s. 101). Han synes her at glemme, at Laxmands partifælle rigsraad Oluf Stigsen 20. okt. 1501 med tre tylvters ed fralagde sig ærkebispens beskyldning for, at han nævnte tidspunkt (»nu fastelavn næst forleden var et aar«) paa Sølvesborg sammen med flere gode mænd skulde have været i forbund og raad til kongens skade (s. 74). Der var altsaa ogsaa fjender og bagvaskere til stede! Bruun formoder med rette, at Sølvesborgmødet kan være foranlediget ved budskabet om den kongelige og hertugelige hærs katastrofale nederlag ved Hemmingstedt 17. febr. 1500. Det kunde med grund fremkalde skaanske forbandelser over kongen og hans holstenske expansionspolitik og frygt for skæbnesvangre eftervirkninger i Sverige (s. 74 f.). Men Bruun glemmer ved sit forsøg paa at datere den ovennævnte udtalelse af Laxmand det optrin paa Helsingborg slot, omtalt i ærkebispens klageskrivelse af 13. okt. 1501, hvor rigshofmesteren i kongens nærværelse undsagde Birger og mere eller mindre direkte gav ham skylden for rygten om, at Laxmand og flere skaanske adelige skulde have sluttet forbund mod kongen. Bruun slutter sig med gode grunde til Heises datering af Helsingborgoptrinnet til jan. 1501 (s. 63 f.). Beskyldningen mod Lax-

mand gælder altsaa, hvad der fandt sted ved et møde mellem ham og skaanske standsfæller af ham før sidstnævnte datum. Det er naturligst her at tænke paa det i beskyldningen mod Oluf Stigsen nævnte Sølvesborgmøde.

I en »Konklusion« sammenfatter Bruun sine hovedresultater. Omtalt er hans karakteristik af kongen. Povl Laxmand betegnes som en »epigon«-politiker og noget af en Jacob v. Tyboe, stor i munden, spag i handling, kun talentfuld som godskapitalist. Laxmand besad vel adelsmandens fordomme, men at han ikke var bange for at sige sin mening anfører Povl Helgesen til hans ros. Hans holdning under felttogene mod Sverige 1497 og 1502 kan paa grundlag af kilderne skildres mere gunstigt for ham, end Bruun gerne vil (s. 39 ff. 85 f.). Og naar Bruun karakteriserer hans »adelsskandinavisme« som forældet, var den forhandlingspolitik overfor naboriget, som han baade i ord og daad gik ind for, i det lange løb mindre skæbnesvanger end de danske kongers erobringspolitik. Ogsaa ærkebiskop Birger maatte siden arbejde paa den forhandlingspolitiske linie.

Bruun finder med rette Birger Gunnarsens personlighed kompliceret. En fremragende dygtighed var jo givet denne degnesøn, »ganske lille af statur og ydmyg i hele sin ydre holdning« (mærkeligt, at Bruun, saa vidt det kan ses, i sin bog ikke gengiver disse Povl Helgesens malende ord), som via studier, kancellivirksomhed og hofgunst banede sig vej til Nordens højeste kirkeembede. Som kirkepolitiker veg han i de svære aar 1500-1502 ikke tilbage for en handlysnings-trusel mod sine og kirkens fjender, som eventuelt kunde ramme selve kongen. Bruun har dog sikkert ret i, at han ønskede en forsoning med denne, den han ogsaa opnaaede. Uden videre at karakterisere »hans normale holdning« som »den borgerlige og loyale kongetjeners«, gaar dog næppe

an. Dertil følte han sig for meget som prælaten og kirkens og sit stifts interessers tjener, hvad Bruun bl. a. viser i hans forhold til Christiern II. (s. 131 ff.). Han var, skriver Bruun rigtigt, i sin grundopfattelse »karakteristisk senmiddelalderlig«. En aand af stort format var han ikke. Træk i hans fundats for »Sanctuarium Birgerianum« i Lund, som allerede Suhm satiriserede over, faar ikke uden grund Bruun til at tænke paa tibetanske bedemøller.

Det er et meget stærkt ord, naar Bruun kalder afspændingen mellem Birger og kong Hans, som fandt udtryk i kongens gave til oprettelse af den evige messe i Lund, bl. a. til kongehusets tarv og de nordiske rigers »bestandighed«, i april 1502 for et »systemskifte«. Han indrømmer vel, at »den nye alliance mellem konge og kirke i første omgang ikke kom til at vare længere end 10-20 aar«. Men aaret 1502 »markerer« dog for ham »en vigtig etape i den gennem et par aarhundreder fortløbende udvikling af det samarbejde mellem kongemagten paa den ene, borgerskab og mere eller mindre borgerligt sindet gejstlighed paa den anden side, som kulminerer i 1660« (s. 139). Med al respekt for den senmiddelalderlige udviklings betydning bør man ogsaa for Nordens vedkommende minde om G. R. Elton's ord: »It will not do to dethrone the Reformation«. Før den var ogsaa de relativt faa ikke-adelige prælater i Danmark først og fremmest kirkens mænd, selvom nogle i et vist omfang, mere eller mindre frivilligt, kunde virke for kongemagtens interesser. Og den borger- og bondefødte præstestand mellem 1536 og 1660 kan ikke i almindelighed kaldes »borgerligt sindet« (hvad Bruun jo i øvrigt antyder). Den fik sin egen standsfølelse. Og mange af dens medlemmer fandt magtdelingen mellem konge og adel naturlig.

Kan enkeltheder og paastande i dr. Henry Bruuns bog rammes af kritik,

er det dog en kendsgerning, at det er et betydeligt arbejde, som lærer os adskilligt nyt om et hidtil langt fra til bunds udforsket tidsrum i dansk indrepolitisk udvikling.

C. O. Bøggild-Andersen.

Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stændermødernes Historie i Frederik III's Tid. Udg. ved C. Rise Hansen (Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie). Bd. I (1648-50). (Gad, 1959). XVI, 532 s.

Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie har påbegyndt en fortsættelse af Kr. Erslevs værdifulde »Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid« I-III 1883-90, som skal behandle de betydningsfulde 12 år fra Kristian IV's død i 1648 til statsomvæltningen 1660. Udgivelsen skyldes et initiativ i 1943 fra professor dr. phil. C. O. Bøggild-Andersen, som siden begyndelsen af 1944 sammen med arkivar C. Rise Hansen har arbejdet med registreringen og afskrivningen af materialet, der navnlig er indsamlet fra Rigsarkivet, Landsarkiverne for Sjælland, Fyn, Nørrejylland og det skånske landsarkiv, samt Det kgl. Bibliotek, Universitetsbiblioteket i Lund, Karen Brahes bibliotek og Statsbiblioteket. Udgiverne har delt perioden imellem sig således, at årene 1648-53 udgives af C. Rise Hansen, 1654-60 af C. O. Bøggild-Andersen.

Når man betænker, hvilken uvurdelig betydning Erslevs kildeudgave har haft for studiet af Kristian IV's tidsperiode, er der i høj grad grund til at glæde sig over Bøggild-Andersens initiativ, som - når det realiseres - vil gøre aktstykkerne omkring rigsrådets og stændernes forhandlinger i disse ikke mindre betydningsfulde år meget lettere tilgængelige. Ikke mindst for forskningen i Jylland og ved det jyske universitet vil arbejdet med en central periode i dansk historie lettes

betydeligt. Særlig interesse vil samle sig om udgivelsen, fordi Bøggild-Andersen, der som ingen anden har arbejdet med dette stof, har påtaget sig at medvirke såvel ved indsamling af materialet som ved udgivelse af de sidste år og gennemlæsning af manuskript også for de første år. Hans omfattende kendskab til netop dette felt vil således på enhver tænkelig måde kunne komme udgivelsen til gode og blive et bredere publikum til del.

Forventningerne skuffes ikke af Rise Hansens veludstyrede og grundige første bind, der omfatter 1648-50. I opstillingen er den Erslevske udgave fulgt. Aktstykkerne er samlet for hvert møde og forsynet med en indledning om mødets indkaldelse, varighed, dets deltagere, forhandlingerne og vedtagelserne, og for hvert år afsluttes med en redegørelse for virksomheden uden for møderne og eventuelle dertil knyttede akter. I Erslevs udgave findes i hvert bind en tabellarisk oversigt over de enkelte rådets deltagelse i møder, domsafsigelser og underskrifter på betænkninger. En lignende er bebudet i sidste bind af denne udgave, som også vil indeholde en oversigt over rigsrådets og stændermødernes karakter og myndighed i hele perioden, tillige med en systematisk sagoversigt og en ordliste i lighed med Erslevs udgave. Derimod er navneregistret i modsætning til den tidligere udgave heldigvis vedføjet hvert bind for sig.

Det kan måske formodes, at udgivelsen i alt vil fylde ca. 5 bind. Det store omfang skyldes naturligvis navnlig, at det bevarede aktmateriale er væsentlig mere righoldigt end for de foregående år, men tillige, at der i udvalget er taget lidt flere akter med og måske navnlig i et udførligt noteapparat gjort rede for mange forskellige varianter og kopier af de samme skrivelser. Dette må have forsinket arbejdet meget, men forøger uægtelig også udgivelsens værdi kolossalt. Også de kommenterede indledninger til møderne er forsynet med væsentlig større